

Sygn. akt IV Ka 1126/14

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 20 stycznia 2015 roku

Sąd Okręgowy w Krakowie, Wydział IV Karny Odwoławczy w składzie:

Przewodniczący: SSO Lidia Haj

Sędziowie: SSO Wojciech Maczuga (spr.)

SSR del. Katarzyna Kaczmaro

Protokolant: prot. Monika Kołaś

przy udziale Magdaleny Woronieckiej Prokuratora Prokuratury Okręgowej,

po rozpoznaniu w dniu 20 stycznia 2015 roku, sprawy

J. Z.(B. Z.)

oskarżonego o przestępstwo z art. 177 § 1 kk

na skutek apelacji wniesionej przez obrońcę oskarżonego,

od wyroku Sądu Rejonowego dla (...)w Krakowie z dnia 7 października 2014r. sygn. akt II K 314/14/K,

zmienia wyrok w zaskarżonej części, to jest w jego punkcie II w ten sposób, że obniża wysokość orzeczonej od oskarżonego nawiązki do kwoty 2000 (dwa tysiące) złotych i zasądza ją na rzecz Funduszu (...); w pozostałym zakresie przedmiotowy wyrok utrzymuje w mocy i zwalnia oskarżonego od ponoszenia kosztów sądowych za postępowanie odwoławcze.

SSO Wojciech Maczuga SSO Lidia Haj SSR del. Katarzyna Kaczmaro

Sygn. akt IV Ka 1126/14

UZASADNIENIE

J. Z. został oskarżony o to, że w dniu 02 stycznia 2014 r. około godz. 09:30 w K. nieumyślnie naruszył zasady bezpieczeństwa w ruchu lądowym w ten sposób, że kierując samochodem m-ki F. (...) o numerze rej. (...) w czasie wykonywania manewru skrętu w lewo na skrzyżowaniu nie ustąpił pierwszeństwa pieszej S. M. przekraczającej jezdnię w miejscu wyznaczonego przejścia dla pieszych z lewej strony na prawą doprowadzając do jej potrącenia, czym nieumyślnie spowodował wypadek drogowy w wyniku, którego piesza doznała obrażeń ciała w postaci złamania kłykcia bocznego piszczeli prawej i głowy strzałki oraz otarcia naskórka okolicy przedrzepkowej kolana lewego, które to obrażenia naruszyły czynności narządów jej ciała na okres powyżej siedmiu dni w rozumieniu art. 157 § 1 k.k., tj. o przestępstwo z art. 177 § 1 k.k.

Wyrokiem Sądu Rejonowego (...)w Krakowie, Wydział(...)z dnia 7 października 2014 r., sygn. akt II K 314/14/K orzekł, co następuje:

I. na mocy art. 66 § 1 i § 2 k.k. i art. 67 § 1 k.k. postępowanie karne przeciwko oskarżonemu J. Z. o czyn zarzucany mu w akcie oskarżenia, stanowiący występki z art. 177 § 1 k.k. warunkowo umarzył, ustalając okres próby na 1 (jeden) rok,

II. na mocy art. 67 § 3 k.k. orzekł od oskarżonego na rzecz pokrzywdzonej S. M. nawiązkę w wysokości 8000 zł (osiem tysięcy złotych);

III. na zasadzie art. 627 k.p.k. w zw. z art. 629 k.p.k. i art. 7 ustawy z dnia 23 czerwca 1973 r. o opłatach w sprawach karnych (tekst jednolity: Dz. U. z 1983 r. Nr 49, poz. 223 ze zm.) zasądził od oskarżonego na rzecz Skarbu Państwa kwotę 159, 52 zł (sto pięćdziesiąt dziewięć złotych 52/100) tytułem wydatków oraz kwotę 60 zł (sześćdziesiąt złotych) tytułem opłaty.

Przedmiotowy wyrok zaskarżył w drodze apelacji obrońca oskarżonego, podnosząc zarzut obrazy przepisów prawa materialnego w postaci:

- art. 67 § 3 k.k. w zw. z art. 46 § 2 k.k. polegającą na orzeczeniu w wyroku warunkowo umarzającym postępowanie nawiązki na rzecz pokrzywdzonej, w sytuacji gdy w wyroku umarzającym postępowanie nawiązka może zostać orzeczona jedynie przypadkach określonych w art. 47 k.k.,

- art. 67 § 3 k.k. polegającą na orzeczeniu w wyroku warunkowo umarzającym postępowanie nawiązki na rzecz pokrzywdzonej, która to nawiązka w rzeczywistości stanowiła zadośćuczynienie za doznaną krzywdę.

Na wypadek nieuwzględnienia powyższych zarzutów, obrońca oskarżonego podniósł zarzut na rażącej niewspółmierności orzeczonej wobec oskarżonego nawiązki w wysokości 8. 000,00 zł

W oparciu o tak skonstruowane zarzuty wniósł o zmianę zaskarżonego wyroku poprzez uchylene rozstrzygnięcia z punktu II w przedmiocie orzeczenia nawiązki, a ewentualnie, w przypadku uwzględnienia jedynie zarzutu rażącej niewspółmierności orzeczonej nawiązki, o zmianę wyroku poprzez orzeczenie nawiązki w kwocie 1 000 zł.

Sąd Odwoławczy zważył, co następuje:

Apelacja obrońcy oskarżonego okazała się uzasadniona i doprowadziła do zmiany wyroku w zaskarżonej części.

W pierwszej kolejności zauważyć należy, że obrońca oskarżonego nie kwestionował poczynionych przez Sąd I instancji ustaleń faktycznych. Nie podważano także zasadności samej decyzji o warunkowym umorzeniu postępowania.

W istocie apelacja skierowana została „co do kary”, a konkretnie przeciwko środkowi probacyjnemu w postaci nawiązki na rzecz pokrzywdzonej w wysokości 8.000,00 zł, orzeczonej od oskarżonego w warunkach art. 67 § 3 k.k. Podnosząc brak podstaw do orzeczenia nawiązki jako rekompensaty krzywdy doznanej przez pokrzywdzoną na podstawie powołanego przepisu, skarżący z ostrożności procesowej podważał także wysokość tej nawiązki, uznając ją za rażąco niewspółmiernie surową. Żadna ze stron ostatecznie nie podniosła, by na rzecz pokrzywdzonej, oskarżony winien był zapłacić jakąś kwotę tytułem odszkodowania za szkody materialne, choć formalnie Sąd orzekający, takie ustalenia w swoim uzasadnieniu (k. 72 verte) poczynił, co aktualizowałoby obligatoryjny obowiązek naprawienia szkody. Sąd Odwoławczy wskazuje jednak na brak wykazania takiej szkody obiektywnymi dowodami.

Rozważyć więc należało kwestię podstaw dopuszczalności orzekania nawiązki w przypadku warunkowego umorzenia postępowania oraz dopuszczalności nakładania obowiązku zadośćuczynienia.

Zgodnie z brzmieniem art. 67 § 3 k.k. umarzając warunkowo postępowanie karne, sąd zobowiązuje sprawcę do naprawienia szkody w całości albo w części, a może na niego nałożyć obowiązki wymienione w art. 72 § 1 pkt 1-3, 5-6a, 7a lub 7b k.k., a ponadto orzec świadczenie pieniężne wymienione w art. 39 pkt 7 k.k. lub nawiązkę oraz zakaz prowadzenia pojazdów, wymieniony w art. 39 pkt 3 k.k., do lat 2.

Analiza treści art. 46 §1 kk, prowadzi do przekonania, że ustawodawca, rozróżnia także w postępowaniu karnym szkodę w wymiarze materialnym, od krzywdy, będącej uszczerbkiem niemajątkowym. Do naprawienia tej drugiej, w sensie „wyrównania uszczerbku” używać należy terminu „zadośćuczynienie”. Zadośćuczynienie za doznaną krzywdę, dotyczy sytuacji, gdy doszło do naruszenia dóbr osobistych pokrzywdzonego lub wyrządzenia innej szkody moralnej

(bez spowodowania szkody majątkowej albo obok niej). Stąd też zadośćuczynienie może być orzekane „obok” obowiązku naprawienia szkody, przy czym nie ma możliwości orzekania zadośćuczynienia „w części” (patrz. P. Kozłowska-Kalisz w Kodeks Karny, Komentarz pod red. prof. M. Mozgawy, opubl. Lex 2014r. podobnie postanowienie SN z 9 lipca 2013 r. sygn. II KK 161/13, opubl. w OSNKW 2013, nr 11 poz. 95 oraz Lex).

Wskazuje się również, że wymieniona w § 2 tego przepisu nawiązka, ma przede wszystkim na celu zadośćuczynienie za krzywdę, choć praktyka orzecznicza traktuje tu fakultatywny środek jako remedium na konieczność orzekania obligatoryjnego odszkodowania w procesie karnym, gdzie występują zasadnicze trudności z wyliczeniem jego wysokości, zaś sprawa w jej aspekcie karnym jest już gotowa do rozstrzygnięcia.

Pozostawiając już jednak analizę przepisu art. 46 § 1 i 2 kk i przechodząc na powrót do treści art. 67 § 3 kk, dostrzec należy, że przy warunkowym umorzeniu postępowania, ustawodawca nie przewidział obok obowiązku naprawienia szkody (któremu nadał tu charakter obligatoryjny), kwestii zadośćuczynienia wyrządzonej krzywdy.

Reguły wykładni językowej zabraniają, by w ramach tego samego aktu prawnego, określonego pojęciu przypisywać odmienne znaczenie. „Naprawienie szkody” o jakim mowa w art. 67 § 3 kk, nie może więc obejmować zadośćuczynienia za krzywdę moralną. Odmienna interpretacja przepisu byłaby zresztą niedopuszczalną wykładnią rozszerzającą na niekorzyść oskarżonego. Nie umieszczenie zaś w tym przepisie zadośćuczynienia, jako możliwego do nałożenia obowiązku – wprost wyklucza go ze stosowania.

W doktrynie przeważa stanowisko, według którego art. 67 § 3 k.k. umożliwia orzeczenie jedynie nawiązki o jakiej mowa w art. 47 k.k. Niedopuszczalnym zaś jest natomiast orzeczenie nawiązki, o której mowa w art. 46 § 2 k.k. tj. orzekanej zamiast obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę przewidzianego w § 1 tego przepisu.

Art. 47 k.k. stanowi, że w razie skazania sprawcy za umyślne przestępstwo przeciwko życiu lub zdrowiu albo za inne przestępstwo umyślne, którego skutkiem jest śmierć człowieka, ciężki uszczerbek na zdrowiu, naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia, a także w razie skazania sprawcy za przestępstwo określone w art. 173, 174, 177 lub art. 355, jeżeli sprawca był w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środka odurzającego lub zbiegł z miejsca zdarzenia sąd może orzec nawiązkę na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej, w razie skazania sprawcy za przestępstwo przeciwko środowisku sąd może orzec nawiązkę na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, o którym mowa w art. 400 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2008 r. Nr 25, poz. 150, z późn. zm.).

Konsekwentnie więc należy przyjąć, że nie byłaby prawidłowa interpretacja, która pozwoliłaby obejść przepis zakazujący orzeczenia zadośćuczynienia, w ten sposób, że w to miejsce, zostałaby orzeczona formalnie dopuszczalna nawiązka na rzecz pokrzywdzonego.

Za dopuszczalnością orzeczenia nawiązki na rzecz pokrzywdzonego, przemawiałby tu jedynie fakt, że w przepisie art. 67 § 3 kk mowa jest ogólnie o nawiązce, bez dokonywania jej podziału na orzekaną na warunkach przepisu art. 46 lub 47 kk. Niezrozumiałym jest pogorszenie sytuacji pokrzywdzonego tylko dlatego, że w stosunku do sprawcy, poprzestajemy na warunkowym umorzeniu. Nielogicznym też wydaje się wprowadzenie aktualnego brzmienia przepisu w zakresie nawiązki ustawą z dnia 12 lutego 2010 roku o zmianie ustawy Kodeks karny, ustawy Kodeks karny wykonawczy oraz ustawy – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z dnia 16 marca 2010 r. nr 40 poz. 227), w sytuacji gdy miałyby to dotyczyć jedynie nawiązek orzekanych na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej, skoro wśród wymienionych w art. 67 § 3kk środków, już znajdowało się świadczenie pieniężne, które można było orzec na ten cel.

Sięgnięcie jednak do uzasadnienia projektu ustawy (nr druku 1854 Sejmu RP VI Kadencji), wskazuje wyraźnie, że tylko taką, orzekaną na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym i Pomocy Postpenitencjarnej nawiązkę, miał na myśli ustawodawca.

Wprowadzenie nawiązki do art. 67 § 3 kk było tu elementem działań Rządu, zmierzających do wprowadzenia o porządku prawnego tego właśnie Funduszu, a to wobec ujawnionych poważnych nieprawidłowości, w dysponowaniu środkami pochodzącymi z nawiązek i świadczeń orzekanych przez sądy, przez ich dotychczasowych beneficjentów – instytucje, stowarzyszenia, fundacje i organizacje społeczne, objęte wykazem prowadzonym wówczas przez Ministra Sprawiedliwości. Należy dostrzec, że wśród komentatorów, nie wszyscy autorzy w ogóle dostrzegli nowelizację art. 67 § 3 kk i wiążący się z nim problem nawiązki, zaś część dostępnych opracowań, odnosi się do stanu prawnego sprzed 1 stycznia 2012r.

Wśród literatury rozważającej powyższą kwestię, jedynie autorzy Kodeksu karnego Komentarza pod red. Prof. dr hab. Alicji Grześkowiak i prof. dr hab. Krzysztofa Wiaka (Wydawnictwo C.H. Beck 2013) dopuszczają możliwość orzeczenia na podstawie art. 67 § 3 kk, nawiązki na rzecz pokrzywdzonego. Ograniczają się oni jednak tylko do wyrażenia takiego poglądu, bez jakiegokolwiek uzasadnienia.

Natomiast odmienne stanowisko zajmuje G. Łabuda (w: Kodeks Karny, Część Ogólna, Komentarz pod red. J.W. Giezka, wydawnictwo WKP. 2012, wydanie II), stwierdzając, że art. 67 § 3 kk nie przewiduje możliwości orzeczenia zadośćuczynienia za doznaną krzywdę oraz, że orzeczenie nawiązki (do 100 000 zł – art. 48 kk.) dopuszczalne jest przy spełnieniu przesłanek z art. 47 § 2 kk. W grę zatem wchodzi nawiązka na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, która jest orzekana w razie warunkowego umorzenia za przestępstwo przeciwko ochronie środowiska. Poza zakresem art. 67 § 3 kk sytuuje się nawiązka z art. 46 § 2 kk, orzekana zamiast obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. W tym bowiem wypadku orzeczenie naprawienia szkody wedle rozwiązania z art. 67 § 3 kk – jest obligatoryjne.

Powyższy pogląd podzielają też autorzy Komentarza do Kodeksu Karnego (pod. red. dr Michała Królikowskiego oraz prof. dr hab. Roberta Zawłockiego – Wydawnictwo C.H. Beck 2011 r. Wydanie 2) stwierdzając, że „ustawą z 12.2.2010 r. (Dz.U. Nr 40, poz. 227 ze zm.), z mocą obowiązującą od 1.07.2011 r., zmieniono przepis art. 67 § 3 kk. i otwarto możliwość orzekania nawiązki w przypadku warunkowego umorzenia postępowania. Rodzi się zatem pytanie, czy chodzi tutaj również o nawiązkę o której mowa w art. 46 § 2 kk., którą można orzec zamiast obowiązku naprawienia szkody. Wydaje się, że jest to niedopuszczalne, a to z uwagi na odrębną podstawę do nakładania takiego obowiązku przy warunkowym umorzeniu postępowania (art. 67 § 3 kk) przepis art. 46 § 2 kk wiąże się z obowiązkiem naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, stosowanym jako środek karny, a nie jako środek probacyjny. Trzeba zatem uznać, że chodzi tutaj o nawiązkę orzekaną w okolicznościach, o których mowa w art. 47 kk, przy czym od 1.7.2010 r. nawiązkę taką będzie można orzec na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej albo na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. Wysokość nawiązki określa przepis art. 48 kk.

Sąd Okręgowy orzekając w niniejszej sprawie, podzielił więc powyższe poglądy, tak o niedopuszczalności orzekania przy warunkowym umorzeniu postępowania, zadośćuczynienia na rzecz pokrzywdzonego, jak też nawiązki na rzecz pokrzywdzonego.

Tymczasem w przedmiotowej sprawie Sąd Rejonowy orzekł na mocy art. 67 § 3 k.k. od oskarżonego na rzecz pokrzywdzonej nawiązkę w wysokości 8.000,00 zł. Sąd I instancji wprawdzie nie przychylił się do żądania pełnomocnika pokrzywdzonej - która w sprawie występowała w charakterze oskarżyciela posiłkowego - zasądzenia kwoty 15.000,00 zł tytułem zadośćuczynienia, powołując się na brak prawnych podstaw ku temu w przypadku warunkowego umorzenia postępowania, ale odwołując się do możliwości orzeczenia nawiązki i obowiązku naprawienia szkody, zasądził na rzecz pokrzywdzonej nawiązkę w wysokości 8.000,00 zł jako rekompensatę za doznane przez nią krzywdy. Sąd I instancji odstąpił też od zobowiązania sprawcy do naprawienia szkody, bowiem ta została już według niego pokryta przez ubezpieczyciela, czego ostatecznie nie kwestionowała żadna ze stron procesu.

Powyższe doprowadziło do sytuacji, w której orzeczono nawiązkę zamiast zadośćuczynienia za krzywdę, a więc w istocie nawiązkę, o której mowa w art. 46 § 2 k.k., pomimo, iż warunkowo umorzono postępowanie, kiedy

to dopuszczalnym jest orzeczenie nawiązki wyłącznie na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej.

Słuszną zatem okazała się argumentacja, powołana przez obrońcę oskarżonego w zakresie w jakim podważała ona możliwość orzeczenia na podstawie art. 67 § 3 k.k. nawiązki na rzecz pokrzywdzonej jako beneficjenta.

Niemniej jednak, co do zasady Sąd Rejonowy był władny orzec nawiązkę w warunkach art. 67 § 3 k.k. na rzecz podmiotów wymienionych w art. 47 k.k.

Powołując tutaj treść uzasadnienia pisemnego wyroku Sądu Rejonowego, wskazać trzeba, że orzeczenie nawiązki, uznał ten Sąd za niezbędne, nie tylko dla „zaspokojenia roszczeń pokrzywdzonej związanych z następstwami wypadku, tj. chociażby jej bólem i cierpieniem”, ale także „celem oddziaływania na oskarżonego w okresie próby” (patrz uzasadnienie wyroku k. 75).

W takiej sytuacji, jeżeli uwzględnimy, że poza wspomnianą nawiązką, przy warunkowym umorzeniu postępowania, nie nałożono na oskarżonego żadnych innych obowiązków ani świadczeń i nie orzekano też zakazu prowadzenia pojazdów – to w ocenie Sądu Odwoławczego, uwzględnienie wniosku obrońcy i uchylenie orzeczenia w zakresie nawiązki – prowadziłyby do rażąco niesłusznego rozstrzygnięcia. Sąd Rejonowy niewątpliwie nie podjąłby decyzji o warunkowym umorzeniu postępowania karnego przeciwko J. Z., jeżeli nie wiązałoby się to z orzeczeniem wobec niego nawiązki lub świadczenia pieniężnego.

Sąd Odwoławczy zmienił zatem punkt II zaskarżonego wyroku, poprzez zmianę beneficjenta nawiązki na Fundusz (...) szkody wyrządzonej przestępstwem nastąpiło bowiem z ubezpieczenia OC oskarżonego, nie było podstaw prawnych do orzekania zadośćuczynienia, natomiast odstąpienie od zobowiązania oskarżonego do zapłacenia nawiązki skutkowałoby tym, że oskarżony nie odczułby żadnej represji karnej w wymiarze materialnym, co uczyniłoby warunkowe umorzenie rozstrzygnięciem nieskutecznym.

Jednocześnie Sąd Odwoławczy przychylił się do stanowiska obrońcy oskarżonego, który zakwestionował orzeczenie nawiązki w kwocie 8.000,00 zł. Biorąc pod uwagę sytuację materialną i rodzinną oskarżonego oraz to, że nawiązka ta nie ma już charakteru zadośćuczynienia odpowiednią kwotą będzie 2.000,00 zł.

Ponieważ nawiązka jako taka, została już przez Sąd I instancji od oskarżonego zasądzona, dlatego w ocenie Sądu Odwoławczego – nie będzie stanowić orzeczenia na niekorzyść J. Z., zmiana wyłącznie w zakresie podmiotu, na rzecz którego winien on będzie tę nawiązkę uiścić. Określony w art. 434 § 1 kpk zakaz orzekania na niekorzyść oskarżonego, w sytuacji wniesienia środka odwoławczego wyłącznie na jego korzyść, nie dotyczy zmian tych elementów orzeczenia, które dla sytuacji prawnej oskarżonego są obojętne. Z punktu widzenia istniejącego obowiązku zapłaty, bez znaczenia jest podmiot, na rzecz którego oskarżony ma wpłacić nawiązkę, tym bardziej, że sam apelujący, powołuje się na orzeczenie Sądu Najwyższego z 21 grudnia 2006 r., syn. III CZP 129/06 (opubl. w Biul. SN 2006/12/11), z którego wynika niemożność skutecznego domagania się przez sprawcę wypadku komunikacyjnego od ubezpieczyciela, zwrotu zapłaconej przez niego nawiązki na podstawie art. 46 § 2 kk – na podstawie umowy ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych (...).

Trzeba też zaznaczyć, że nietrafne byłoby odnoszenie sytuacji oskarżonego tylko do przewidywanych przez obrońcę zmian wyroku, tj. tylko do uchylenia orzeczonej nawiązki, bez przewidywania innych możliwych rozstrzygnięć. Sytuacja taka, byłaby niezasadnym rozszerzeniem zasięgu zasady zakazu orzekania na niekorzyść, na wszelkie rozstrzygnięcia odmienne od oczekiwanego. Podobne, a nawet dalej idące stanowisko, bo dotyczące kwestii tak istotnych, jak możliwość zawarcia w opisie czynu innych niż ustalone przez Sąd I instancji, alternatywnych znamion przestępstwa tego samego typu, w kontekście art. 434 § 1 kpk – zajął Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 6 lipca 2006r. sygn. V KK 499/05 (opubl. OSNKW 2006/10/94, Prok. i Pr. – wkr 2007/2/7, OSP 2007/7-8/90, Biul. SN 2006/10/22, Lex, z głosem aprobowującym K. Marszałka).

Istotne znaczenie według Sądu Odwoławczego ma też fakt, że pokrzywdzona ma nadal do oskarżonego roszczenia, o charakterze zadośćuczynienia. Wysoka nawiązka na Fundusz (...), pozbawiłaby J. Z. możliwości finansowych, w zakresie naprawienia krzywdy wobec pokrzywdzonej S. M..

Z powyższych względów, na podstawie art. 437 § 2 kpk, zaskarżony wyrok zmieniono w opisany wyżej sposób.

W pozostałym zakresie na zasadzie art. 437 § 1 k.p.k. zaskarżone orzeczenie utrzymano w mocy. Sąd Okręgowy zwolnił też oskarżonego od ponoszenia kosztów sądowych za postępowanie odwoławcze na podstawie art. 634 k.p.k. w zw. z art. 624 § 1 k.p.k., z uwagi na zasady słuszności. Apelacja jego obrońcy okazała się bowiem w większej części skuteczna.

SSO Wojciech Maczuga SSO Lidia Haj SSR (del.) Katarzyna Kaczmaro

(...)